

Piero PURINI

Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975

Udine: Kappa Vu, 2010., 384 str.

Višegodišnji kontinuitet objavljivanja knjiga s tematikom Drugog svjetskog rata i poslijeratnih zbivanja u oduvijek kontroverznom području Julijske krajine, nakladnička kuća Kappa Vu iz Udina nastavila je i 2010. godine. Tada je javnosti postao dostupan još jedan uradak tršćanskog povjesničara Piera Purinija pod naslovom *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975*.

Piero Purini nije odveć poznata ličnost hrvatskim historiografskim krugovima, stoga spomenimo neke osnovne podatke iz njegove biografije. Diplomirao je suvremenu povijest na Sveučilištu u Trstu kod prof. Jože Pirjevca. Poslijediplomski studij pohađao je u Ljubljani i Klagenfurtu gdje je i doktorirao pod mentorskom pratnjom prof. Karla Stuhlpfarrera. Prvenstveno se bavi migracijskim procesima, pitanjem identiteta te nacionalne pripadnosti u pokrajini Veneziji Giuliji (Julijska krajina) u širem europskom i internacionalnom kontekstu, nastojeći temeljnu povijesnu bazu nadopuniti iscrpnim demografskim podacima i naglašenim sociološkim pristupom. Autor je brojnih članaka u talijanskim, slovenskim i švedskim časopisima te dvaju monografija, *Trieste 1954-1963. Dal Governo Militare Alleato alla Regione Friuli-Venezia Giulia* i ove koju ovim putem nastojimo predstaviti čitateljstvu.

Riječ je zapravo o Purinijevoj doktorskoj disertaciji. U njoj se opisuju migracijska kretanja u Trstu i Julijskoj krajini te promjene u nacionalnoj pripadnosti tamošnjeg stanovništva u periodu od početka Prvog svjetskog rata do Osimskih sporazuma 1975. godine. Iako su u prvom planu pripadnici talijanske zajednice, stanovita pozornost posvećena je i drugim etničkim skupinama, poglavito Slovencima, Hrvatima, Nijemcima i Židovima.

Već u predgovoru autor ukratko pojašnjava koje se teme obrađuju u djelu. Naglašava kako je inspiraciju za ovako opsežno istraživanje pronašao u vlastitoj obitelji u kojoj se savršeno ogledala problematika tršćanskih etničkih metamorfoza, tj. preobrazbi u 20. stoljeću. Naime, Purinijeva baka je pripadala njemačkoj zajednici koja se poslije Prvog svjetskog rata gotovo u potpunosti iselila, a ono što je ostalo, integriralo se u većinsku talijansku zajednicu u Trstu.

S druge strane, njegov otac, koji je pripadao slovenskoj porodici, suočio se s talijanizacijom, pa je na taj način od izvornog Purich nastalo prezime Purini.

Takvih situacija je bilo još mnogo, no sve su one koincidirale s vremenom ključnih povijesnih mijena u Trstu i Julijskoj krajini tijekom prošlog stoljeća. U skladu s tim krenuo je i sam Purini, opisujući na samom početku položaj grada Trsta do Prvog svjetskog rata. Sve do 18. stoljeća Trst je bio relativno marginalan grad na sjeveroistoku Apeninskog poluotoka. Njegov stvarni razvoj započeo je 1719. kada je odlukom cara Karla VI., zajedno s Rijekom dobio status slobodne carske luke. Istovremeno je započela izgradnja veće gradske luke, a usporedno s tim i suvremenog novovjekovnog grada kojim je dobio pravi kozmopolitski karakter, doseljavanjem ljudi iz svih dijelova Habsburške Monarhije. Intenzivniji razvoj uslijedio je u 19. stoljeću, a pravi procvat u njegovoj drugoj polovici, kada se izgrađuje ogromna gradska luka, veliki broj prepoznatljivih gradskih građevina te najvažnije, željeznica do Beča. U Trstu je do kraja Velikog rata obitavala velika talijanska (uključujući i državljane Kraljevine Italije – *Regnicoli* i Talijane s austrijskim državljanstvom), slovenska, hrvatska i njemačka narodna zajednica te u manjem broju, Grci, Srbi, Armenci, Švicarci, Albanci, Bohemi (Česi), Poljaci i Turci.

Drugo poglavlje knjige posvećeno je Trstu tijekom turbulentnog perioda Prve svjetske vojne. Kao najvažnija demografska promjena navodi se veliki progon tzv. *Regnicola* iz Trsta na početku rata, koji su se pri kraju istoga vratili u grad i preuzeli vodeće upravljačke pozicije. Purini nije zanemario niti često zaboravljaju „čistku“ njemačke zajednice koja je na kraju spala na svega desetinu prijeratnog broja. Općenito, to je razdoblje obilježeno znatnim prorjeđenjem stanovništva, s prijeratne brojke od oko 243 415 stanovnika do oko 150 000 za vrijeme rata. Razloge treba tražiti u teškim ratnim okolnostima, ali i gladi, pojačanoj gospodarskoj stagnaciji te nezaobilaznim političkim promjenama.

U trećem dijelu govori se o trogodišnjem razdoblju od kraja rata do početka fašističke diktature kada je Trst ušao u sastav Kraljevine Italije. Kako bi se konsolidirala talijanska vlast i sprovela nacionalna i etnička homogenizacija grada, nositelji prijeratne vlasti morali su ga napustiti. U tu su se svrhu provodile *skvadrističke* akcije (*azioni squadristiche*) talijanskih nacionalista protiv slavenskog življa odnosno Hrvata i Slovenaca. To je bio početak tzv. „*bonifice etniche*“ („etničko poboljšanje“) koje će svoj vrhunac doživjeti u narednim godinama. Jezične zabrane, uhićenja svećenika, profesora i drugih intelektualaca, samo su neke od mjera koje su poticale daljnju emigraciju koju je Purini prikazao i na zanimljivoj, ali teškoj sudbini 1000 željezničkih radnika njemačke i slovenske narodnosti koji su otišli u inozemstvo u potrazi za poslom. Paralelno s ovim, grad

se „punio“ masovnim doseljavanjem Talijana iz ostatka Kraljevine koji su preuzeli vodeću ulogu u javnom sektoru.

Ovakva državna politika prema Trstu još se više intenzivirala i pokazala svoj najgori karakter u doba fašističke vlasti o kojoj Purini pripovijeda u nastavku. Tada je *de facto* legalizirana denacionalizacija Slovenaca i Hrvata, a sve u cilju njihova potpuna uništenja. U tom smislu provodila se potpuna talijanizacija toponima, imena i prezimena. Represivna politika fašista dovela je do punjenja zatvora „sumnjivim elementima“, ukidanja sportskih, kulturnih i rekreacijskih društava te zatvaranja banaka, poduzeća ili smjena osoblja sa slavenskim predznakom. U tom je razdoblju otišlo više od 100 000 ljudi hrvatske i slovenske nacionalnosti, no to nije dovelo i do njihova potpunog iščeznuća iz Trsta. Jedan drugi narod proživljavao je još strašnju kalvariju – Židovi, kao žrtve nemilosrdne rasne i represivne politike Mussolinijeva režima. Podatak da je po završetku Drugog svjetskog rata u Trstu ostalo tek petstotinjak Židova, što je jedna desetina iz 1931., sve govori.

Peto poglavlje bavi se razdobljem Drugog svjetskog rata u koji je područje Julijske krajine ušlo u travnju 1941., kada su talijanske trupe sudjelovale u okupaciji i komadanju Kraljevine Jugoslavije. Konkretno, Talijani su okupirali prostor provincije Ljubljane. Provodili su strašnu represiju, ne libeći se ubiti tisuće ljudi, uništavati sela i deportirati lokalno pučanstvo u koncentracijske logore na otoku Rabu i mjestu Gonars. Ponajviše su se na udaru našli Slovenci. Kapitulacija Italije u rujnu 1943. i prije toga odlazak Mussolinija s vlasti, doveli su do ustanka lokalnog stanovništva, ali i njemačke okupacije spomenutog prostora te njegova uključanja u Operativnu zonu Jadransko primorje. Nažalost, ustanički poriv i želja za osvetom naveli su ustanike na obračune s talijanskom zajednicom (bar na većinskim slavenskim područjima), pa tako nastaju famozne smrti u fojbama. To su ujedno i počeci velikog istarskog egzodusa koji će kroz nekoliko faza potrajati sve do kasnih 1950-tih godina. U toj prvoj fazi, tzv. crnog egzodusa („*onda nera*“ ili „crni val“) odlazile su uglavnom osobe koje su se tijekom fašističke vlasti kompromitirale kod stanovništva sudjelujući u represivnoj politici kao fašistički dužnosnici, agenti, šefovi vojnih ili fašističkih milicijskih postrojbi i dr. Glavni razlog njihova iseljavanja bio je strah od osвете koji je kao što pokazuje Purini bio posve opravdan.

Jedan od najvažnijih i istraživački najzanimljivijih perioda tršćanske povijesti 20. stoljeća je onaj nakon Drugog svjetskog rata koji se može podijeliti u nekoliko faza. Prva od njih poznata je pod nazivom *40 dana jugoslavenske uprave* što je dosta iscrpno, a opet razumljivo opisano u predstojećem poglavlju. Dana 1. svibnja 1945. Jugoslavenska armija prva je oslobodila Trst. Slijedećeg dana, u Trst

su ušle i angloameričke snage odnosno Novozelanzani. Titova vojska je zajedno sa zapadnim saveznicima formirala gradsku upravu te krenula s uhićenjima i deportacijama. Kako to sam Purini naglašava, talijanska historiografija i politika govori o tom razdoblju kao vremenu etničkog čišćenja s tisućama ubijenih. Ne amnestirajući zločine koji su se dogodili, Purini trezveno upozorava kako to nije baš tako. Prema njegovom istraživanju u Trstu je nestalo nekoliko stotina ili oko 1 000 ljudi, a u cijeloj Julijskoj krajini 2000 ljudi. Većina su bili zatvorenici, ratni zarobljenici, a manji broj je ubijen i bačen u fojbe. Glavna meta su bili fašisti i kolaboracionisti. To je u odnosu na neka druga područja u kojima su jugoslavenski partizani također počinili zločine bila znatno manja brojka. Purini to objašnjava politikom Beograda koja je bila znatno mirnija prema onim krajevima koji formalno još uvijek nisu bili pod Jugoslavijom, a željeli su ih anektirati.

Činjenica da su Jugoslaveni oslobodili većinu prostora Rijeke, Istre i Trsta još uvijek nije bila dovoljna da se ta ista područja službeno priključe novoj Jugoslaviji. Potrebna je bila međunarodna potvrda, pogotovo ako se u obzir uzme nepobitna činjenica da je formalno-pravno gledano, sporno područje u predraću bilo dio Italije. Na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1947. odlučeno je da se većina Julijske krajine dodijeli Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ). Međutim, ostalo je otvoreno pitanje Trsta i okolice koja je podijeljena na dvije zone, „A“ i „B“ uključene u tzv. Slobodni Teritorij Trst (STT). Trst, koji je ušao u zonu „A“ bio je pod angloameričkom vojnom upravom. Upravo nas s tim neizvjesnim periodom, važnih etničkih preobrazbi za Trst i cijelu Julijsku krajinu, koje će potrajati do 1954., Purini upoznaje u sedmom poglavlju knjige. Veći dio Julijske krajine našao se u potpuno novom, socijalističkom političkom i ekonomskom-društvenom okruženju. Uspostavljen je totalitarni režim koji je bio u potpunosti usklađen sa staljinističkim „učenjem i metodama“ zastupljenim u Sovjetskom Savezu. Konfiskacija imovine, nacionalizacija, loša agrarna politika, čvrsta policijska kontrola samo su neki od čimbenika koji su egzodus započeli rujanskih dana 1943. ponovno aktualizirali i to posebno u Rijeci, istočnom i obalnom dijelu Istre, Puli i drugdje. U toj najvećoj etničkoj metamorfozi ovog prostora u 20. stoljeću, prema autorovim se navodima iz Jugoslavije put Italije uputilo oko 250 000 ljudi. No, za Purinija je puno važnije od egzaktnih brojki, bilo odgovoriti na pitanje odgovornosti za ovako masovan odlazak ljudi. Najveću je dakako imalo jugoslavensko političko vodstvo, no ne treba zanemariti niti utjecaj izbjegličkih zajednica u Italiji koje su u suglasju s demokršćanskom vladajućom garniturom vodile kampanju za egzodus, pomažući esulima u materijalnom i egzistencijalnom smislu. Autor objašnjava kako su mnogi egzodus shvaćali i kao mogućnost. Zbog boljeg statusa, životnih uvjeta ili ideoloških (ne)slaganja, veliki

broj Hrvata i Slovenaca se talijanizirao. Među ostalim demografskim promjenama ističe se veći transfer Talijana u Italiju i Slovenaca u Jugoslaviju na području Gorice. No, bilo je to i razdoblje naoko kontradiktornih fenomena. Dok su tisuće njihovih sunarodnjaka napuštali istu, nekoliko tisuća radnika iz Tržića i ostatka Furlanije (tzv. *Monfalconezi*) nastanilo se u Jugoslaviji, ponajviše Rijeci, zbog posla i ideološke bliskosti s Titovim režimom. Zanimljivo, upravo su se ti radnici našli među prvima na udaru nakon izbijanja jugoslavensko-sovjetskog sukoba u ljeto 1948. pošto je Komunistička partija Italije podržala Rezoluciju Informbiroa.

Neizvjesna situacija oko STT-a dovela je dvije zainteresirane strane, Italiju i FNRJ na rub rata, no sve se smirilo 1954. potpisivanjem memoranduma u Londonu. Tada je definitivno zona „A“, pa prema tome i Trst pripojen Italiji, dok je ostatak pripao jugoslavenskoj državi. Zadnje poglavlje u knjizi bavi se Trstom nakon te ključne godine. Spominje se kako je ovakav razvoj situacije doveo desetine tisuće Istrana u Trst. Mnogi esuli su se vratili u Trst. Istovremeno, mnogi su Trščani otišli u inozemstvo, ponajviše u daleku Australiju. Purini nastoji objasniti taj naoko čudan trend, pojačanom ekonomskom krizom kroz koju je grad prolazio, ideološkim razlozima (2/5 stanovnika Trsta željelo je neutralni, nezavisni Trst, a ne priključenje Italiji) i povrh svega, već je tada bilo očito da je Trst sve više postajao periferija talijanske države. Doživljavao je transformaciju iz tipičnog laičkog i radničkog središta u „bastion“ kršćanstva i vježbalište talijanskog nacionalizma. Bio je to uvod u posljednju veliku preobrazbu koju je prema Puriniju Trst doživio tijekom 1960-tih, kada je grad nacionaliziran s puno manje naglašenim anomalijama. Sve u svemu, postao je „pravi talijanski grad“, iako poprilično zanemaren od Rima i ostalih talijanskih centara moći. Na to se nadovezala i sve lošija demografska slika s naglašenim starenjem stanovništva te konstantnim privrednim zastojem, pa čak i opadanjem.

Purinijeva knjiga vjerno prati politički slijed događaja u prošlom stoljeću, ali ona nije samo to. Ona čitatelja upoznaje s brojnim „običnim“ ljudima različite nacionalnosti na čije su teške sudbine odlučujući utjecaj imala brojna politička previranja u oduvijek trusnom području Julijske krajine. Knjiga također prati dekadenciju jednog grada, Trsta. Možda je to malo preteška riječ, ali kako drugačije nazvati preobrazbu jednog od ekonomskih i multietničkih centara slavne Austro-Ugarske s kraja 19. stoljeća u gospodarski i društveno marginalan „gradić“ iz druge polovice 20. stoljeća koji u nerijetko pretjeranom pokušaju branjenja vlastitih nacionalnih osjećanja sve više gubi prepoznatljiv kozmopolitski karakter.

Možemo zaključiti kako je Piero Purini na nešto manje od četrjesto stranica vrlo uspješno oslikao mješovitu i kompleksnu etno-nacionalnu sliku, ponajprije Trsta, a onda i drugih predjela Julijske krajine tijekom 20. stoljeća. Iako mu se

može pronaći zamjerka u relativno skromnoj uporabi primarnih povijesnih izvora (arhivskih dokumenata), opširan popis korištene literature i još opširniji popis bilješki, a sve dopunjeno brojnim slikama iz promatranog perioda (uglavnom njegove porodice) te tablicama sa statističkim podacima, ukazuju na nepobitnu znanstvenu vrijednost ovoga djela.

Milan MARTUSLOVIĆ